

CASTELLS CATALANS

RIBES DE FRESER

Nom del castell: Ribes de Freser
Data de construcció: XI
Municipi: Ribes de Freser
Comarca: Ripollès
Altitud: 938 m
Coordenades: E 431739 N 4684510
(UTM31N - ETRS89)
Com arribar-hi: situat dins el nucli urbà de la mateixa població.

El que resta del castell de Ribes es troba dins el nucli urbà de Ribes de Freser, a uns 100 m vers tramuntana del carrer de Nostra Senyora de Gràcia (el qual esdevé, en sortir del poble, la carretera de Pardines) tot just passat el pas a nivell del cremallera que mena a Núria. El castell és situat damunt un petit turó a tocar del camí del cementiri que domina tota la vall.

Història

Si bé en els papers de Roc d'Olzinelles apareix un "*Castro de Ripas*" datat l'any 840, la inexistència del document i la poca precisió en la seva localització ens aconsellen d'avançar mig segle per tenir la certesa d'una primera menció documentada d'un castell de Ribes. Concretament, l'any 903, a l'acta de consagració de Sant Víctor de Dòrria es fa esment del "*territorio Cerdaniense in castro Petrera*". Aquesta menció és, evidentment, de caire indirecte, on el "*castrum*" figura com a punt de localització i fins i tot com una demarcació territorial àmplia que englobava tota la vall. No obstant això, la paraula associada al topònim "*Petrera*", documentat pels mateixos anys en una vila situada a la cruïlla dels rius Freser i Rigard, permet d'assegurar, si més no, l'existència d'un punt fortificat al lloc actual de Ribes.

El castell de Ribes es trobava a la vall del mateix nom i al comtat de Cerdanya, al qual sempre estigué vinculat. El terme del castell comprenia, a més de l'actual terme de Ribes de Freser, els de Queralbs i Pardines; únicament una part del terme de Bruguera pertanyia al terme del castell de Pena. Les primeres notícies del terme corresponen a la vall de Ribes, i es troben en un judici que es realitzà l'any 904, presidit pel comte Miró

Castell de Ribes a l'abril de 2024. Totes les fotos són de Jordi Gironès.

de Cerdanya-Besalú, en el qual es reconegué la propietat de l'abadessa Emma del monestir de Sant Joan de les Abadesses, sobre béns donats al monestir; aquests béns eren situats al comtat de Cerdanya, a la vall de Ribes, "valle Petrariense", a la vila anomenada "Stegale", i afrontaven per una part amb el riu Freser "*in flumen Febrere*" i per l'altra amb el castell de Grats. Aquesta vila "Stegale" es trobava prop del Freser en el límit meridional de l'actual terme de Campelles, on el nom ha quedat en el torrent d'Estegalella, i l'existència al cim de la Berruga del suposat castell de Grats confirma plenament aquesta situació. Per tant, cal rebutjar la possible identificació amb l'antic castell de Saltègel, avui desaparegut, situat al terme d'Alp, prop de la Molina, on es conserven les ruïnes de l'església romànica de Sant Martí de Saltèguet.

Els orígens del castell actual són força confusos, i les notícies que hi ha són força tardanes. Una de les primeres referències la tenim l'any 1035, en el testament del comte Guifré II de Cerdanya, en el qual deixà al seu fill Guillem les esglésies de Santa Maria de Ribes i Sant Martí de Campelles i la de la vila de Rus (Sant Vicenç de Rus), que no tenien cap feudatari. En aquest testament el comte recorda que no es pot construir cap castell sense l'autorització prèvia del comte de Cerdanya, la qual cosa porta a creure que en aquesta època, és a dir, al començament del segle XI, no existia encara el castell de Ribes. Però no devia trigar gai-

re d'èsser construït, ja que en una data compresa entre els anys 1058 i 1068, el vescomte Bernat de Cerdanya feu jurament de fidelitat al comte Ramon de Cerdanya pels castells de Grats i de Ribes ("illa Ruppe"). El vescomte Bernat ja tenia béns a la vall de Ribes, i concretament a la vila de Pardines, on havia residit abans del 1030.

L'any 1069 apareix documentat un "*Castrum de Ribes*", que forma part del límit oriental d'un alou a les adjacències de "Planedes" i a la vila de "*Chrosets*", que Guerau Guillem i la seva dona Beneïda donen a Santa Maria de la Seu d'Urgell.

Desconeixem totalment quan fou duta a terme la construcció del castell, quins foren els seus primers veugers i si arribaren a existir castlans a Ribes durant els últims anys dels comtes privatis de Cerdanya. La documentació no és tampoc gaire generosa pel que fa als primers anys, en què la vall de Ribes, com tot el comtat de Cerdanya, passà a ésser del domini dels comtes de Barcelona a la mort del comte Bernat Guillem en 1117-1118. En efecte, cal esperar l'any 1140 per veure, en un

acte clàssic de vassallatge feudal, com Galceran de Sales presta homenatge a Ramon Berenguer IV per "ipso castro de Ribes" i per totes les altres fortaleses que hi havia o que hi pogués haver a tota la vall.

La donació del pacte, com el document específica, era íntimament relacionada amb la vida dels actors, en aquest cas el comte de Barcelona i Galceran de Sales. No obstant això, vers mitjan segle XII, no abans de l'any 1151, hi ha un litigi entre l'esmentat Galceran i Ramon Berenguer IV, on surt esmentat per primera vegada Raimon de Ribes, cap del llinatge de castlans del castell que ens ocupa.

Ignorem quan es produí el pas del domini, i si aquest coincidí o tingué quelcom a veure amb els sojorns de la reina Peronella a Ribes. El testament de Ramon Berenguer IV el 1162 confirma unes possessions que l'esmentada reina tenia al comtat de Besalú i a la vall de Ribes.

La continuïtat del domini de la família Sales sobre el castell de Ribes perdurà fins a l'any 1261,

quan fou repartit l'honor de Bernat de Sales, difunt, entre els seus familiars. A Bernat Vidal li correspongueren els castlans dels castells de Bestracà, de Ribes i les roques de Peraguassa (segurament es refereix al castell de Pena d'Ogassa, que pertanyia a la família Sales) i tots els cavallers constituïts als seus termes. Aquest Bernat Vidal de Bestracà era net d'Arnau de Sales i, potser, nebot de Bernat de Sales.

A partir d'aquest moment, no hi ha més notícies del castell de Ribes a la família Bestracà. L'any 1347, extingit el regne de Mallorca, el castell de Ribes fou infeudat a Roger Bernat de Pallars, baró de Mataplana i senyor de la vall de Toses. Amb aquest pas fou iniciat el domini de tota la vall de Ribes per part dels senyors de Mataplana, i posteriorment Pinós, un cop fusionades les dues famílies.

L'any 1374 Jaume Roger de Pallars vengué a Pere Galceran de Pinós, com a governador general de tots els comtats de Rosselló i Cerdanya, tots els

béns que tenia al Berguedà i al Ripollès, els quals es trobaven agrupats en la baronia de Mataplana i vall de Toses, i entre els quals hi havia la vall de Ribes, encara que no sigui esmentada explícitament. Si bé el nou senyor de Mataplana es vengué al cap de poc temps tots els drets que tenia a la vall de Gombrèn, la vall de Ribes restà unida al patrimoni de la família Pinós. L'any 1383 el nou senyor de la vall de Ribes, Pere Galceran de Pinós, absolgué els cònsols i jurats elegits feia poc, i tots els habitants de les parròquies de Santa Maria de Ribes i de Sant Jaume de Querlals, de totes les penes civils i criminals que haguessin comès fins aquell dia, excepte en els casos que impliquessin penes de mort o mutilació de membres. Igualment els absolgué de la inobservança de les disposicions que l'infant Joan, primogènit del rei, duc de Girona, havia donat sobre l'elecció de cònsols i jurats de la universitat de la vall de Ribes.

El domini dels Pinós a la vall de Ribes finí quan els homes de la vall decidiren redimir-se, la qual cosa culminà l'any 1407, quan el rei Martí l'Humà acceptà el lliurament de la vall de Ribes, que els homes de la vall havien redimit amb els seus propis diners, i la incorporà a la corona i prohibí infeudar-la. L'any 1450, el rei Joan II ratificà aquesta incorporació. No obstant això, com passà sovint, el rei incomplí la promesa i el mateix Joan II el 1473 empenyorà i lliurà a Damià Descatllar la vall de Ribes i el castell de Segura, per la quantitat de tres mil florins. Aquest empenyorament encara perdurava l'any 1493; després encara degué perdurar fins al final del segle XVII, ja que un descendent dels castlans, els Ribes, reclamà el castell l'any 1586, i com que el document es trobava a l'arxiu de la família Descatllar, és de suposar que els el reclamava; altrament, no hi hauria cap motiu perquè els Descatllar tinguessin aquest document al seu arxiu.

Els castlans

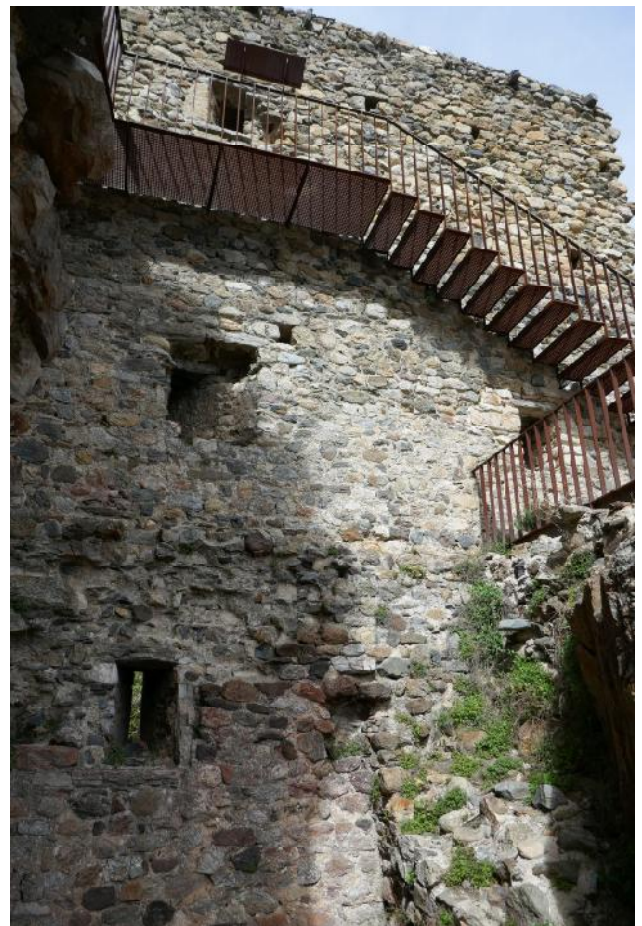
Com que els senyors del castell de Ribes, els Sales, els Mataplana o els Pinós, no residien a la vall, de fet el terme del castell i una bona part de la vall mantingueren durant la segona meitat del segle XII unes característiques molt especials

com a territori independent a les mans de Ramon de Ribes. Així es desprèn del to i del contingut d'unes queixes que els homes de Queralbs i Pardines fan directament a la cúria reial sobre certs abusos comesos per l'esmentat Ramon de Ribes. Poca cosa sabem d'aquest personatge, si no és pel recull de notícies breus i disperses a la documentació: el 1170, nomenat pel rei "*baiulus*", signa la carta per la qual el monarca atorgava els drets de pastures de Núria i la coma de Vaca al monestir de Santes Creus. El mateix any, l'esmentat Ramon de Ribes intercedí per la consagració de l'església de Santa Magdalena de Pardines.

A partir d'aquest moment, la família Ribes es troba actuant contínuament en tota la vall. Així, l'any 1183 veiem actuar Ramon de Ribes com a senyor important de la zona en comparèixer com a testimoni d'una concessió de fargues situades al Conflent, que feu el monestir de Sant Pere de Camprodon.

El fet de preferir Poblet a Ripoll com a lloc de sepultura, obligà el rei Alfons I a compensar en el seu testament el cenobi —fins aleshores panteó comtal— amb deixes diverses, entre les quals figurava un molí situat al terme del castell de Ribes. El 1198, dos anys més tard, després de la mort del rei Alfons, devia plantejar-se algun problema entre el seu fill Pere i el monestir de Ripoll, en relació a la compensació abans esmentada, ja que, en una carta de concòrdia, el rei recuperava l'esmentat molí "*subtus castrum de Rippis*" a canvi d'altres molins a Queralbs, Pardines i Ventolà.

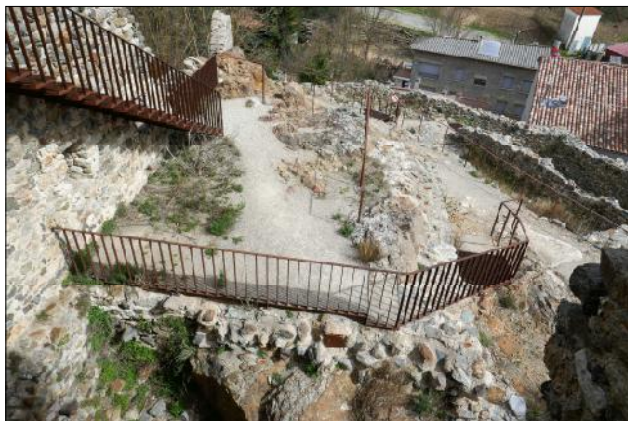
És precisament vers aquests anys que Ramon de Ribes, sens dubte fill de l'anterior, fou acusat

d'apropiar-se indegudament les albergues i les prestacions que corresponien als clergues de les esglésies de Santa Maria de Ribes, de Fustanyà, de Queralbs, de Pardines i de totes les altres de la vall. Això provocà una nova intervenció del rei, el qual, tot i recordant que era ell el senyor de la vall, arrendava a l'esmentat Ramon de Ribes "les rendes, els esplets, eiximents i proveïments de la vall".

L'any 1207, Hug de Nevà prestà jurament de fidelitat a Ramon de Ribes, fill d'Agnès, pels castells de Ribes i de Segura, i jurà defensar-los contra tothom, excepte contra el seu senyor, el comte de Cerdanya. La sots-castlania ja devia haver canviat l'any 1252, quan els homes de la vall de Ribes es queixaren al rei Jaume I de les exigències il·legals de pagament de determinats impostos que els feien Ramon de Ribes i Pere de Vilaregut. Tot seguit el rei donà ordres a fi que la queixa fos atesa i no s'exigissin prestacions indegudes.

A més dels drets que tenien com a castllans, els Ribes també tenien drets de pasturatge cedits

pel monestir de Sant Joan de les Abadesses, pels quals l'any 1268 Bernat de Ribes, cavaller, confessà tenir les pastures de Campelles, Pedrera, Ribes, Ventolà, Planoles i Planeses pel monestir de Sant Joan.

El 1268 Bernat de Ribes, cavaller, confirmà uns drets de pastures al monestir de Sant Joan de les Abadesses. Uns anys més tard, el 1272, un cop mort Ramon de Ribes, veiem la confirmació o renovació per part del monarca de l'arrendament de les rendes de la vall a Sibil·la de Ribes, vídua de Ramon, i a Guillem de Ribes, segurament germà del difunt. Certes demandes per part dels homes de Queralbs sobre els drets de pastures de la coma de Vaca, obligaren Sibil·la a portar els homes esmentats davant Ramon de Morer, jutge del rei d'Aragó. L'infant Jaume, des de Perpinyà, recordà a Sibil·la que, d'acord amb les darreres disposicions del rei, ell ja posseïa potestat pròpia sobre la vall, i no calia, per tant, per un afer de la Cerdanya, dirigir-se al rei catalano-aragonès.

Després de la mort del rei Jaume I l'any 1276, la vall de Ribes depengué del nou rei Jaume II de Mallorca, i la propera vall de Ripoll del rei Pere el Gran. Després de la fracassada croada de Felip l'Ardit contra Catalunya, el rei Pere inicià la conquesta de Mallorca a fi de castigar la traïció del seu germà, que col·laborà amb el rei francès. Després de la conquesta de l'illa, hom temia una contraofensiva del rei Jaume de Mallorca pel Pirineu, a la qual s'avançà el nou rei Alfons II el 1289, tot envaint la Cerdanya. El castell de Ribes, que sofrí l'atac del rei el 21 d'agost de 1289, resistí més de quinze dies, però al final fou expugnat, i, si bé les tropes es retiraren de

la Cerdanya, després d'una campanya de devastació que arribà fins al Conflent, tot atacant la població de Vilafranca de Conflent, el rei Alfons retingué el castell de Ribes i el deixà guarnit de tropes. I encara que Jaume de Mallorca intentà de recuperar-lo, no ho aconseguí. Segurament que el castell de Ribes fou retingut pels reis de la corona catalano-aragonesa, Alfons II primer i Jaume II després, fins que l'any 1295 aquest signà la pau d'Anagni, per la qual tornà les Balears al rei de Mallorca.

Encara l'any 1292, tres anys després dels grans esdeveniments militars comentats, regnant Jaume II, en un reconeixement sobre l'estat de les fortificacions i de les necessitats de defensa de la frontera, s'establí que calien per al castell de Ribes un total de setanta-un homes distribuïts de la manera següent: "25 al castell, 30 a la bastida major, 8 a la torre de prop de la bastida i 8 a les coves". Dos anys més tard, és a dir, el 1294, el rei nomenava com a encarregat de defensar aquesta zona Ermengol de Ribes i ordenava a Ramon d'Urtx (senyor de Toses) de restituir-li uns béns que havien quedat en dipòsit.

El castell de Ribes fou retornat a la casa reial de Mallorca pel tractat d'Argelers, signat el 1297 pels dos cosins bel·ligerants, i romangué en el seu poder fins a la fi del regne mallorquí.

L'any 1339 en Ramon de Ribes, donzell, reclamava "uns béns que els seus avantpassats tenien a Queralbs i Fustanyà", i el 1343 un intent de partició de les rendes de la vall entre el rei Pere III i un Francesc de Ribes, donzell, a qui donà el monarca "Segura i Corbateres".

Anteriorment, l'any 1328 Francesc de Ribes, donzell i hereu universal de Guillem de Ribes, reconegué al procurador general del rei Jaume de Mallorca, que tenia per aquest senyor en feu del rei, el castell de Ribes, el feu de Serrat i la batllia de la vall de Ribes i de Pardines.

Però novament esclatà el conflicte entre el rei de Mallorca i el rei d'Aragó, i la vall de Ribes entrà altra vegada en conflicte. El castell apareix una altra vegada documentat amb motiu de la confis-

cació de béns del rei de Mallorca, efectuada pel procurador fiscal del rei d'Aragó l'any 1343.

L'any 1344 hi hagué un altre fet important, relacionat a la Crònica de Pere el Cerimoniós i també a la Gesta Comitum Barchinonensium. Si bé no sabem la intensitat del conflicte, sí que sabem que el vescomte d'Illa, senyor de la Portella i del Lluçanès, lluitant a favor del rei Pere el Cerimoniós devia fer una incursió violenta per la vall de Ribes, destruint les fortificacions de les coves i deixant el castell força malmès. L'exèrcit capturà molta gent, bé que no sabem si ocupà el castell. Únicament se sap, pel relat del mateix rei Pere, com a partir del 20 de juliol de 1344 començà a rebre homenatge dels castells dels antics dominis del rei de Mallorca, entre els quals figuraven els castells de la vall de Ribes.

En unes inspeccions sobre l'estat de les fortaleses i els castells del comtats de Rosselló i Cerdanya encarregades pel rei al procurador Ermengol Martí l'any 1369, veiem aparèixer inventariats els castells de Ribes i Segura, la torre de Campelles i la força de Pardines. El mateix any, Pere III declarà que els homes de Queralbs i de Fustanyà no havien d'ésser obligats a contribuir a l'obra del castell de Ribes, que era aleshores gairebé ensorrat, i encara menys a fer-hi les guaites.

L'any 1374, totes aquestes fortificacions foren lliurades a Pere Galceran de Pinós com a governador general de tots els comtats de Rosselló i Cerdanya, amb l'encàrrec explícit de protegir aquesta zona pirinenca de les pretensions de l'infant de Mallorca. Devia ésser molt greu el perill

d'invasió o devien estar en molt mal estat les dites fortificacions, ja que en pocs mesos es prengueren importants disposicions defensives per a tota la vall: obligacions renovades de fer "guaites", decrets de noves construccions com el castell de Queralbs, etc. És en aquest context que cal interpretar la carta de Pere Galceran de Pinós al veguer de Ribes, en la qual manà que s'apoderés dels béns dels hereus de Francesc Ribes, senyors del castell d'aquest lloc, amb els quals havien d'ésser començades les obres per ell ordenades al dit castell.

Les referències a la família dels Pinós com a senyors de la vall són constants a la documentació fins al començament del segle XV, sobretot des que, el 1381, la corona vengué a Pere Galceran de Pinós els drets jurisdiccional per deu mil florins. No obstant això, el sanejament financer no es feu esperar; el castell i tota la vall de Ribes entrà dins el llarg i ampli moviment de retorn al patrimoni reial. Pel mecanisme de la llució, el 25 d'octubre de 1407, el rei Martí recuperà el domini de la vall i acordà nomenar veguer i descartar per sempre la infeudació.

Ignorem si el castell sofrí danys en els terratrèmols dels anys 1427 i 1428 que afectaren particularment la regió. Durant aquest període conflictiu, i posteriorment, els Ribes continuaren conservant la castllania del castell de Ribes, ja sota el domini dels reis de Mallorca, ja durant l'ocupació de la vall pels reis de la corona catalano-aragonesa, o en la definitiva incorporació a la corona. A partir de la introducció dels Mataplana primer i dels Pinós després, com a senyors superiors en el domini de la vall de Ribes, la família Ribes es vinculà estretament als senyors superiors i els serví en diversos càrrecs. Així, foren nomenats procuradors de la baronia de Mataplana o ho foren per afers concrets, i s'anaren desvinculant de l'antiga castllania de Ribes. Però encara tornaren a actuar com a veguers i batlles reials de la vall de Ribes, càrrecs que exercia Francesc de Ribes, donzell, vers l'any 1444. Durant la guerra civil catalana, la vall de Ribes no envià bandera a Barcelona, i la seva fidelitat a Joan II es manifestà no solament al llarg de la guerra, sinó també durant l'ocupa-

ció de la vall per part dels francesos. Posteriorment la família s'extingí en la persona de Jaume de Ribes, que l'any 1502 feu testament a favor de la seva tia, Violant de Ribes, la qual nomenà hereva universal. Violant de Ribes era casada amb Guillem de Gleu; els drets sobre la castlania del castell de Ribes passaren a llur fill petit, Joan de Muntalbà, senyor dels castells de Gleu i de Durban, en el regne de França, el qual cedí els seus drets a un familiar anomenat Joan de Gleu i de Ribes, donzell, fill d'Eimeric de Gleu, el qual l'any 1586 reclamà els seus drets sobre el castell de Ribes. Encara que es desconeix la resolució, aquesta degué ser negativa, ja que no consta que exercissin cap dret sobre el castell de Ribes.

La menció del castell de Ribes i fins i tot del nom del "castlar" són constants en la documentació del segle XV.

Arquitectura

El castell de Ribes té una planta molt semblant a un semicercle d'uns 25 m de diàmetre, perfectament definit, ja que es conserva una part del mur tot al llarg del perímetre. El costat més o menys circular que dóna a migjorn té una alçada

variable, que va de 4 m a llevant fins a 7,50 m a ponent. És precisament a l'extrem de ponent d'aquest costat, tocant a la paret recta del recinte, on hi ha situada la part més alta i més ben conservada de tot el castell; és l'anomenada "torre", que té a la part septentrional, que és a tocar del camí del cementiri, una alçada màxima d'uns 18 metres.

Pràcticament tot el mur és format pel parament original, excepte en algun tros de la part de llevant, on hi ha una construcció més moderna i similar als marges comuns. Cal advertir que, potser llevat de l'angle de la "torre", tot el recinte era utilitzat fins fa molt poc com a zona de conreu i era ocupat per tot un seguit de petits horts i de vergers. Tornant al mur, hem de dir que en cap moment no presenta un gruix inferior a 50 cm i que, sobretot al vessant de tramuntana, el gruix del parament arriba a fer 1,80 m. Els carreus més antics són perfectament destacables del conjunt per la seva forma escairada; fan aproximadament 15 × 40 cm i són disposats en rengleres més o menys uniformes, fins a un punt que en molts llocs estem temptats de datar el parament del segle XII.

La torre, situada a l'angle nord-occidental, i tot el mur de tramuntana ofereixen característiques constructives força diferenciades de la resta. La torre és un edifici pràcticament autònom que fa 4 × 3,10 m a la part interior. La construcció és d'una gran solidesa; mostra encara una part dels fonaments, on són apreciables grans pedres ben tallades de 0,30 × 1,96 m. L'edifici de la "torre" tenia com a mínim tres nivells o pisos separats entre ells per uns 3 m aproximadament. Les parets interiors mantenen encara visibles els nivells o reposadors de les bigues dels sostres. No hi ha cap porta, però sí que es conserven diverses finestres i espitlleres. Molt semblants les unes a les altres, aquestes finestres fan, a la part interior, 50 × 80 cm; tenen una obertura a la part exterior de només 10 cm, i presenten fondàries diverses que van d'1,80 m al primer nivell a 1,10 m al tercer. El material utilitzat, les pedres poc tallades i la manca d'ordre en la col·locació indiquen un aparell constructiu característic dels edificis de la baixa edat mitjana.

Pel que fa a la resta del recinte, hi ha una estructura dividida en diversos àmbits. Vers llevant, tenint en compte la disposició i l'amplada del mur, s'endevina la base del que devia ésser una altra torre. En aquesta part són apreciables una sèrie de compartiments o "habitacions" de 6 a 9 m², comunicats entre ells per esglaons de mides diferents i separats per murs transversals. Som molt lluny de donar cap interpretació sobre aquestes construccions interiors. Caldrà disposar, dels re-

sultats o les conclusions del pla d'excavacions i consolidació que, des de l'any 2007 hi ha realitzat la Diputació de Girona**.

Extret de enciclopèdia.cat. Catalunya Romànica

**El 16/11/1919 s'inauguraren les obres de restauració iniciades el 2005.

La llegenda dels golluts

L'entorn del castell conserva una de les llegendes més fosques i més recordades del poble, la dels nans de Ribes, que van viure durant molts anys a la vila d'Amunt, un poblat creat entre les ruïnes del castell on vivien un centenar de persones apartades de la societat pel fet de tenir deficiències psíquiques o malformacions. Són diverses les històries que s'expliquen sobre ells, sobre com vivien, qui eren o com van desaparèixer de la Vall de Ribes, però se'ls recorda especialment per ser grans supervivents en una època de misèria i molta pobresa, per ser gent més aviat bondadosa, senzilla i apreciada per les famílies burgeses pel fet de ser bons mainaders. Alhora, eren grans narradors d'històries, llegendes i rondalles, i popularment eren anomenats «golluts», paraula que ha donat nom al festival Gollut de cinema compromès, fotoperiodisme, muntanya i medi ambient, que se celebra cada any a Ribes i en altres localitats.

Elena Fàbregas
Jordi Gironès
Juny de 2024